

Simon DELAKORDA

Vlado Mihelj

Spoznavní temelji psihologije

Fakulteta za družbene vede, zbirka
Profesija. Ljubljana 2001, 142 strani

Knjiga, ki na zanimiv in celovit, na trenutke celo detektivski način opisuje začetke, razvoj in današnji položaj znanstvenega statusa psihologije, predstavlja najnovejše delo iz obširnega avtorjevega opusa. Delo je pričakovano nadaljevanje knjige *Camera obscura psihologije: konstrukcija in rekonstrukcija teorij v psihologiji*, s katero je avtor začrtal smernice kasnejšega znanstvenega dela. Vlado Mihelj je profesor za socialno in politično psihologijo na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani. Njegova raziskovalna pozornost je usmerjena v tisti del družboslovnega raziskovanja, ki zajema področje spoznavne teorije, metodologije, teoretskih šol in zgodovinskega razvoja psihološke znanosti. Obravnavano delo je rezultat sistematične analize psihologije kot znanosti, pa tudi želje po njeni umestitvi v širši korpus družboslovnih in naravoslovnih znanosti.

Rdeča nit knjige je razprava o znanstvenem statusu psihološke znanosti, ki jo avtor na celovit in pregleden način umesti v kontekst zgodovinskega razvoja od njenih začetkov do današnjega statusa psihologije. Avtor si v uvodu zastavi dve ključni vprašanji. Prvo se nanaša na vprašanje paradigme v psihologiji, drugo pa na umestitev psihologije v koncept enotne znanosti. Zgradba knjige je jasna, s svojo preglednostjo in sistematičnostjo je zasnovana učbeniško. Po začetni kratki predstavitvi mesta psihologije v sistemu znanosti, ki je utemeljen z njeno interdisciplinarno naravo, nas avtor odpelje na prehod iz 19. v 20. stoletje, v obdobje treh zgodovinskih kriz, ki so na temelju problema vrednotne nevtralnosti, definirale vprašanje znanstvenega statusa psihologije. Temu sledi izčrpna predstavitev problema vrednotne nevtralnosti, ki se je v zgodnejši psihologiji pojavil v kontekstu pozitivistične maksime in na njem temelječega spora o pozitivizmu v nemški sociologiji, ki je imel ključen vpliv na kasnejša spoznavnoteoretska in metodološka razhajanja. Avtor nato

izpostavi dve temeljni sodobni dilemi izgradnje in rekonstrukcije teorij v psihologiji. Prvo dilemo predstavlja izbira med stavčnim pogledom na psihološke teorije nasproti nestavčnim pogledom. Druga dilema, ki bi jo lahko imenovali že klasična, je dilema med aplikacijo induktivno-empiričnega koncepta v psihologiji, ki temelji na spoznavnoteoretskih osnovah psihologije in aplikacijo deduktivno-nomološkega koncepta, ki predstavlja kritično-racionalistično orientacijo znotraj psihologije. Na koncu nam v perspektivah poda nekatera ključna spoznanja in možnosti, ki jih ima sodobna psihologija pri opredelitvi lastne paradigme in odnosa do enotne znanosti.

Ključni vprašanji, na kateri odgovarja avtor, se osredotočata na problem "znanstvene identitete" in posledično tudi "znanstvene legitimnosti" psihološke znanosti. Oba problema izhajata iz vprašanja, kakšen je odnos psihološke znanosti do lastnega predmeta preučevanja in kakšna je njena znanstvena paradigma. "In medias res" te razprave se nahaja pomen, mesto in upravičenost znanstvenega pozitivizma v psihološki in širše v družboslovnih znanosti. Gre za tisti pozitivizem, ki utemeljuje dogmo vrednotne neoporečnosti in nepristranosti znanosti, s čimer jo postavlja na mesto edinega razsodnika v tem, kaj je res in kaj ni. Kaj je res in kaj ne, pa že samo po sebi vodi v politično angažirane in s tem ideološke interpretacije, ki gredo v smer bodisi legitimiranja bodisi rušenja obstoječih oblastniško hegemonskih razmerij.

Znanstveni pozitivizem je v ospredje psihološke znanosti stopil v poznih šestdesetih letih prejšnjega stoletja, v obdobju t.i. "novejše krize psihologije", s katero označujemo probleme t.i. vrednotne nevtralnosti oziroma ideološkosti spoznavno-metodološkega postopka. Ti problemi sicer niso bili novi, saj so bili aktualni že pred prelomom stoletja. V obdobju "novejše krize psihologije", je problem prave teorije in prave metode v psihološki znanosti postal osrednjega pomena. Klasičen spor o (pravi) metodi je na polje t.i. "spora o vrednotni nevtralnosti" prvič vnesel Webrov princip vrednotne nevtralnosti znanosti. Po Webrovem mnenju je treba ločevati med vrednostnimi

sodbami in dejstvi samimi, saj "naloga neke izkustvene znanosti nikakor ne more biti iskanje obvezujočih norm in idealov, da bi iz njih lahko izvajali recepte za prakso" (s. 50). Takšna uvrstitev razmerje med znanstveno teorijo in prakso skriva v sebi precejšen emancipatoričen naboj, saj zagovarja vlogo voljno delujočega posameznika, "ki po svoji lastni vesti in svojem osebnem svetovnem nazoru presoja in izbira vrednote". Max Weber nadaljuje, da se na področju znanosti osebni svetovni nazori vedno prepletajo z znanstveno argumentacijo, jo zamegljujejo in prikrivajo ter skušajo pod krinko znanstvenih rezultatov "zmanjšati ali večati izgled osebni idealov: možnost, da hočemo kaj določenega." Zato po Webrovem mnenju "empirična znanost ne more nikogar poučevati, kaj je treba, ampak zgolj, kaj z/more in kaj hoče." Za razliko od naravnih pojavov je resnica kulturnih pojavov ta, da so kulturni pojavi v svojem bistvu neponovljivi, ker navezujejo predvsem človeške namere, intence. Temu mnenju se pridružuje tudi Eduard Spranger, ki je eksplicitno zapisal, da "vse razumevanje prihaja iz zavedne ali nezavedne svetovno nazorske temeljne drže" (s. 51). Zato je vsaka duhovodna sodba na nek način determinirana z značilnostmi oz. kvalitetami znanstvenika in obratno. Sodba izpričuje kvalitete raziskovalca. Posledica tega je, da svetovnega nazora, vrednotnega sistema ni možno odstraniti iz raziskovalnega procesa, kar pomeni, da "nobena obstoječa znanost ni vrednotno nevtralna".

Spor o pozitivizmu "Positivismus Streit" kot ključni in nikoli dokončani obračun dveh prevladujočih pristopov k predmetu družboslovnega preučevanja, je dobil ideološko-političen okvir z deli predstavnikov "frankfurtske kritične šole." Leta 1955 je Marcuse v delu *Reason and Revolution*, s katerim je postavil prelomnico razumevanja teorije in metode v družboslovnem raziskovanju, v celoti zavrnil t.i. "pozitivistično filozofijo", s katero so Comte in drugi izpeljali pozitivistično metodo. Marcuse poudari, da je pozitivistično načelo, da je treba tudi dejstva interpretirati pred palačo uma, pokopalo načelo, da je treba tudi dejstva interpretirati v luči kompleksne kritike

same danosti. Marcuse je problematiziral Comtovo definiranje izraza pozitivizem, s katerim je razumel vzgajanje ljudi v tej smeri, da zavzamejo pozitivno stališče do vladajočega stanja v naravi. Pozitivistična filozofija je potemtakem imela nalogo afirmirati obstoječi družbeni ustroj. V političnem jeziku to pomeni legitimiranje obstoječih oblastniških razmerij in hegemonije politične, ekonomske in znanstvene elite. Kasnejši pozitivizem se je kasneje sicer skušal oddaljiti od Comtovega eksplicitnega poudarjanja pozitivizma kot legitimatorja hegemonskega družbenega ustroja in zavesti, vendar pa je še vedno vztrajal na argumentu splošne dogme nespremenljivosti fizičnih zakonov, ki jih je treba po/iskati tudi v univerzumu družboslovnega raziskovanja.

Spor med pozitivisti in dialektiki se je še zaostрил, ko je imel T. Adorno leta 1957 predavanje z naslovom "Soziologie und empirische Forschung". Odgovor nanj je pripravil K. Popper z referatom "Logik der Socialwissenschaften". Po empirično-pozitivističnem prepričanju so znanstveno upravičeni in smiselni samo tisti stavki oziroma izjave, ki so dostopne izkustvenemu preverjanju. Izhodišče pozitivistične pozicije znanstvene dejavnosti v sporu je oblikoval Popper v svoji šesti oz. temeljni tezi spisa *Die Logik der Socialwissenschaft*. Po Poppru imamo v znanosti vedno opraviti s teorijo, katere smisel in utemeljitev je v tem, da smo sposobni z njo logično neprotislovno povezati in izpeljati čim več izkustvenih dejstev. Popper se sicer zaveda, da ne moremo izključiti možnega vpliva raziskovalčevih interesov in vrednotnih sodb na raziskovalni proces. Vendar meni, da paradoks izgine sam od sebe, če zahtevo po vrednotni nevtralnosti nadomestimo z zahtevo, da mora biti ena od nalog znanstvenega preverjanja odklon od "vrednotne zmešnjave in v razločevanju med čistimi vrednostnimi vprašanji resnice, relevance, enovitosti in tako dalje in zunajznanstvenimi" (s. 56).

Kljub temu, da je kritični racionalizem, vključno s Popprom, vzpostavil kritični odnos do empiristične predpostavke, pa je bil s strani dialektikov in Habermasa še vedno poimenovan kot "pozitivistično razpolovljen racionalizem", katerega znanstve-

ni angažma opredeli kot "instrument ideološkega gospodarstva".

Spor o pozitivizmu je imel največji odmev prav v psihologiji in sicer po zaslugi K. Holzkampa. Psihološki pretres "positivismusstreita" je Holzkamp sprožil z razpravo Wissenschaftstheoretische Voraussetzungen kritisch-empirischer Psychologie, v kateri je izpostavil, da lahko psihologija uresniči zgolj en vidik znanstvenosti psihološkega raziskovanja - tehnično relevantno. Pri tem je izhajal iz Habermasove ugotovitve, da je empirično-analitična znanost aktivnost, v kateri lahko s prireditvijo izhodiščnih pogojev na determiniran način, proizvedemo določene pričakovane učinke. Ta možnost kontrole je lahko povezana z občimi interesi kontrole prek ekonomskih, socialnih in družbenih interesov. Zato lahko z izboljševanjem eksperimentalnih in merskih metod izboljšamo le vidik tehnične relevance. Če pa hoče psihološko raziskovanje preprečiti, da bi bile njene metode in ugotovitve v službi interesov, ki učinkujejo na depersonalizacijo in na izvajanje kontrole nad človekom, se ne sme več razumeti kot formalnometodološki instrument, s pomočjo katerega se formirajo in potrjujejo "naravne zakonitosti". Psihološka znanost bi se morala odreči nalogi prilagajanja človeka boljšemu funkcioniranju znotraj obstoječega družbenega reda, temveč bi se po Holzkampu morala razumeti in koncipirati kot "zavestna dejavnost", ki raziskuje, "katero družbeno-zgodovinske tendence se s to dejavnostjo podpirajo in ali se podpora tem tendencam da utemeljiti in upravičiti." Psihološka praksa mora potemtakem delovati družbeno spreminjajoče, ne pa družbeno stabilizirajoče. Njen namen mora biti v prvi vrsti vodenje človeka k "samorefleksiji politične in socialne odvisnosti", da zavestno spozna, da ni objekt, temveč subjekt zgodovine, in da se kot zrel individuum vključi v spreminjanje socialno-družbene resničnosti. Zato tehnična relevantna po Holzkampu ne more biti edini kriterij upravičenosti in pravilnosti njegovega delovanja, ampak po zgledu Habermasovega koncepta "emancipatoričnega spoznavnega procesa" dodaja še emancipatorično relevantno, ki jo definira kot "psihološko raziskovanje, ki pripomore

k samorazjasnitvi človeka glede njegovih družbenih in socialnih odvisnosti in ki omogoča, da človek z odstranitvijo teh lahko izboljšuje svoj položaj" (s. 60).

Na ravni metode je psihologija po Holzkampu zašla v slepo ulico, ker je po vzoru raziskovalnih metod naravoslovnih ved, še zlasti fizike (mehanike) skušala razviti vse bolj kvalitetne in dovršene metode in tehnike raziskovanja. Pri tem se pa pogosto pozablja, da so denimo za predmet fizikalnega raziskovanja (v nasprotju s predmetom psihologije) značilne visoka stopnja pasivnosti, ahistoričnosti in manipulativnosti. Zato lahko fizika z nadaljnjim izboljševanjem svoje metodologije vse natančneje definira in realizira izhodiščne pogoje, ki vodijo k preciznim in določljivim eksperimentalnim učinkom. Medtem ko ima zveza subjekt-objekt v fiziki naravno ontično utemeljene, nujne in ireverzibilne relacije, so v psihologiji tako raziskovalci kot njihovi potencialni predmeti raziskovanja, človeški subjekti - se pravi individui, ki do sebe in sveta zavzemajo aktivno in refleksivno pozicijo. To pomeni, da poskusne osebe tudi tedaj, ko sprejmejo vlogo raziskovalnega objekta, ostanejo subjekti "katerih dejanja so odvisna od njihovega historično pridobljenega in družbeno pogojenega odnosa do sebe in sveta." Zaradi razlik med fiziko in psihologijo ter naravoslovjem in družboslovjem ni možno z nenehnim izboljševanjem dosegati nenehno boljših rezultatov ter dovolj visoke integracije teoretskih in teorijskih zastavkov.

Pri izhodiščnem problemu, vprašanju paradigme v psihologiji, ki se pojmuje kot standardna dilema koncipiranja znanstvenega statusa psihologije, je Westmeyer kot izhodišče postavil naslednjo misel: "da že sam govor o znanstveni revoluciji, normalni znanosti, anomalijah, prevladujočih paradigmah in drugih izrazih producira - čeprav od osebe do osebe različno - določen emocionalni učinek in določena vrednotenja" (s. 109). Posledica tega je, da v koncipiranju paradigme pri psihologiji vlada popoln kaos, saj pojem paradigme vsak avtor uporablja in vgrajuje v lasten koncept glede na svoje potrebe. Herzog meni, da je dobršen del teh interesov povzročen s traj-

no diskusijo o krizi in s sovpadajočim pretresom samoumevnega znanstvenega statusa psihologije. Westmeyer vzroke za krizo locira "v pomanjkljivi enotnosti psihologije, irelevantnosti in trivialnosti psihološkega spoznanja, pojmovanju znanstvenosti psihologije, problemih psihološke metodologije, v zgodovinskih in kulturološki pogojenosti psihološkega spoznanja." Problem je predstavljala predvsem nekritična vpeljava pojma paradigma v psihološko znanost, ki ga je Herzog označil kot "eksternalizacijo internih problemov psihologije". Takole piše: "Po tem se težave lastne znanstvenosti razrešijo tako, da se poišče katerakoli, za psihologijo eksterna referenčna točka, s katere se iniciira preorientacija. Takšen vzorec reševanja problemov je opaziti v različnih formah. Od fizike, fiziologije, biologije in filozofije do teorije znanosti je označen širok spekter znanstvenih disciplin, na katere se lahko psihologija usmeri kot na eksterne referenčne točke" (s. 110).

Če nekako na splošno velja, da naj bi psihologija imela vsaj eno paradigmatško pozicijo - behaviorizem, potem to gotovo ni zaradi tega, ker bi behaviorizem bistveno bolj kot drugi konkurenti vzdržal rigorozno preverbo kriterijev. Po avtorjevem mnenju lahko v psihologiji le pogojno govorimo o paradigmi, še več, da mora psihologija, če hoče utrditi status znanstvenosti, z vprašanjem paradigme ukvarjati in pristati na pogojno ali vsaj ohlapno kategorijo paradigme. Če hoče psihologija delovati kot znanstvena disciplina, mora težiti h kriterijem preverljivosti, ti pa so v tesni zvezi s pojmom paradigme. V primeru, da bi psihologi pristali na "multiparadigmatško" naravo psihologije, bi se morali posledično odpovedati ideji psihologije kot enotni znanosti oziroma psihologiji kot eni znanosti in eni disciplini. Priseganje na paradigmo v "mehkih" znanostih in v psihologiji zato ni v funkciji samo-slepljenja, ampak je programski imperativ discipline, ki kar najbolj resno kandidira za nesporni znanstveni status. In ravno stremenje po paradigmi, enotni znanosti kot programskem imperativu, je tista točka, na kateri je konsenz možen.

Avtor zaključí svoje razmišljanje z ugotovitvijo, da je na podlagi rezultatov "spora o

pozitivizmu", katerega temeljni problemi so ostali odpri in nerazrešeni, brez zmagovalca in poraženca in spremembe vere, vendarle opaziti efekt tihega konsenza. Tako danes, denimo, praktično ne zasledimo več empirične sociologije ali psihologije, ki se ne bi zavedala problema vrednostne nevtalnosti, izbora, formulacije, selekcije metodologije in teoretskih izhodišč ter verbalizacije v pojasnitvi. Po drugi strani pa je mogoče vse pogostejše zaslediti čisto klasično empirično raziskovanje tudi med nekdanjimi kritiki vrednostne pristranskosti kavzalne logike empirične psihologije, sociologije.

Sistematična in pregledna predstavitev metodologije, predmeta preučevanja in razvoja teoretskih šol, predvsem pa aktualnih problemov ter perspektiv, s katerimi se srečuje sodobna psihološka znanost, je rezultat avtorjeve želje po njeni razjasnitvi in pojasnitvi. Psihologija je, s pomočjo avtorjevega prefinjenega občutka za izpostavljanje ključnih tematik na splošno dostopen, a hkrati še vedno znanstveno argumentiran način, približana tako strokovni kot laični javnosti. Takšne predstavitve so v širši znanosti prej izjema kot pravilo, zato je Miheljakova knjiga dobrodošel in dragocen prispevek k nadaljnji umestitvi, prepoznavnosti in konceptualizaciji psihologije v sistemu znanosti.

Nenad SENIČ

Lučka Gruden

V zvočnem laboratoriju: Intimni dialog z nevidnim

Založba Obzorja, Maribor, 2001, 221 str.

Knjiga z naslovom, primernim tudi za obče privlačno leposlovno delo, je radijsko-teoretično in publicistično delo o radijski igri, čeprav daje vtis, da je radijska igra le izhodišče za globljo obravnavo estetske in vsebinske organizacije zvoka. Knjigo bi lahko razdelili na štiri dele. Prvi del teoretično (tudi z vidika radijske prakse, saj avtorica na Radiu Maribor že več kot desetletje dela kot urednica kulturnoumetniških oddaj in